

Naționalismul și conceptul de identitate în gândirea din tinerețe a lui Max Weber (Nationalism and the concept of identity in the early thought of Max Weber)

Angelo CHIELLI

Abstract

At the end of the 1880s, Max Weber was commissioned by the Verein für Sozialpolitik to carry out an investigation into the conditions of the peasants in the East German territories bordering Poland, the conclusions of which revealed two aspects that were to characterise the German thinker's later work: subjecting socio-historical knowledge, so that it is scientifically correct, to empirical research work as well and linking scientific analysis to political criticism.

In 1895 Weber was entrusted with the chair of Political Economy at the University of Freiburg. At the inauguration of the political economy course, he read a very famous speech known as the 1895 proslusion.

The article intends to focus on this Weberian essay *The Nation State and German Economic Policy*. This essay has been the subject of multiple analyses in which many interpreters have emphasised the nationalistic traits present in Weber's thought that exalt the 'nation-state' or the imperialistic nature of politics.

In this essay, his attention is primarily directed to the situation in the eastern territories of Germany of which he analyses the differences in soil fertility, population distribution and production relations within a predominantly agricultural economy, the social context and, finally, ethnic and religious stratification.

But Weber in no way intends to claim a national supremacy, as, on the contrary, critics have often read this text. He grasps, as a politician, the disintegration - which, in reality, affects the whole of Germany and not just its eastern marches - of economic relations that bind together the interests of the peasantry and the interests of large landowners. In the latifundia, the landowner wields not only economic power but also political power. The effects of the productive disintegration of the latifundium, with its transformation into a capitalist-type agricultural enterprise, also dragged with it a profound social change and the political and power crisis of the Junker class. Scientific analysis and political criticism are mutually supportive in the young Weber.

But Weber's point of view is also economic. He speaks as an economist (he is a lecturer in political economy in Freiburg), and he mainly addresses economists. And it is on this ground that, drawing on the tradition of the historical school of economics, we find critical insights into the postulates of late 19th century neoclassical economics. First, Weber that economics cannot be equated with a natural science, since no law of nature operates in economic life. Therefore, it cannot be argued that the sole determinant of economic behaviour is the interest of the individual. Therefore, personal utility by no means inevitably leads to general social harmony. Like any other behaviour, economic behaviour is also subject to the judgement of the surrounding environment, which means that in individual conduct there is the influence of a ought-to-be that makes human action free from any law of nature.

We are not, therefore, in the presence of a Weber apologist for German imperialist politics, but in the presence of an author who, at an early stage, grasps the first symptoms of a crisis that will affect modern 20th century mass societies.

Keywords: *nationalism, identity, economic relations, nations, economic differentiation*

Primele lucrări din tinerețe ale lui Max Weber¹, în care tratează tema relației dintre ordinele sociale și personalități, au fost adesea citite în cheie naționalist², adică vizând apărarea germanismului de infiltrațiile externe. Fundamentală printre aceste scrieri este prelegerea academică citită la Universitatea din Freiburg, la 13 mai 1895, intitulată *Lo Stato nazionale e la politica economica tedesca*³/*Statul german și politica economică germană*. Textul are două părți distincte: în prima există o analiză detaliată a situației din regiunea de est a Reichului; în a doua, Weber discută despre politica economică națională și despre capacitatea clasei Junkerilor de a juca în continuare un rol dominant din punct de vedere politic și economic în cadrul statului german.

Prusia de Est prezenta în sine o triplă contradicție: prima privea calitatea terenului arabil, a doua era componența socială a populației țărănești și, în cele din urmă, a treia era naționalitatea sau

¹ Despre tânărul Weber sunt în continuare utile observațiile pe care le găsim în Marianne Weber, *Max Weber: una biografie*, il Mulino, Bologna, 1995.

² Semnificativ în acest sens este volumul lui W. J. Mommsen, *Max Weber e la politica tedesca: 1890-1920*, Il Mulino, Bologna, 1993.

³ M. Weber, „Lo Stato nazionale e la politica economica tedesca”, în Idem, *Scritti politici*, Donzelli Editore, Roma, 1998, pp. 3-28.

mai exact de prezența germanilor și polonezilor pe același teritoriu. Gânditorul german s-a concentrat foarte mult pe aceste elemente, observând că, cu cât se ajunge în apropierea graniței cu Polonia, cu atât procentul populației poloneze crește. La aceasta se adaugă faptul că procentul populației poloneze creștea foarte mult în teritoriile în care calitatea pământului era din ce în ce mai slabă, fapt ce-i atrăgea cel mai mult atenția lui Weber.

Dacă suprapunem subdiviziunea economică (satul țăranesc și moșia aristocraților) celor două forme de unitate municipală (municipiul rural, în care predomină țăranul liber și cartierul fermier, în care predomină muncitorul zilnic), observăm că în zonele fertile organizate în moșii munca era asigurată de polonezii zilieri, în timp ce, dimpotrivă, acolo unde terenurile erau sărace predominau polonezii care locuiau în municipiile rurale, adică în satele țăărănești.

Weber observa că, pe un sol de bună calitate, nivelul de trai al fermierului era întotdeauna mai ridicat decât cel al zilierului. În schimb, pe terenul cu valoare mică, nivelul de trai al zilierului era mai mare decât cel al fermierului. Concluzia inevitabilă era că polonezii tindeau să se grupeze în condiții marginale din punct de vedere economic și social, în timp ce capacitățile economice și un nivel de trai relativ mai ridicat erau caracteristicile care în Prusia de Vest erau concentrate în rândul populației de origine germană. Combinația dintre o înaltă organizare materială a vieții cu așteptări etice nobile și un spirit de libertate neostoită constituia, pentru Weber, esența germanismului.

Există însă un alt aspect asupra căruia Weber s-a concentrat: mișcările naționalităților în acele teritorii. Ceea ce se întâmpla constant în regiunile Prusiei de Vest, contrar a ceea ce s-ar putea aștepta, era faptul că majoritatea fermierilor germani se îndrepta, emigrând, de zonele cu un nivel socio-cultural mai ridicat, în timp ce crește ponderea fermierilor polonezi în zone cu un indice mai scăzut de dezvoltare socială și culturală. În acest caz, schimbarea în componența naționalităților s-a produs printr-un proces de marginalizare economică. Întrebarea pe care savantul german și-o punea era cum este posibil ca aceste două națiuni (germani și polonezi) care au coexistat de secole în aceste teritorii și care, împărțind același mediu, să aibă aceleași oportunități de dezvoltare, să prezinte diferențe atât de marcate.

Dar, să revenim la începutul textului, unde Weber explică sensul discursului său. El afirmă că, în cazul concret al Prusiei de Vest în care existau „diferențe dure și neobișnuite în condițiile economice și sociale de viață”⁴, era un exemplu de discuție mai generală privind „rolul jucat de diferențele rasiale, fizice și psihice dintre naționalități în lupta economică pentru existență”⁵. Ei bine, motivul acestor diferențe între cele două grupuri naționale se regăsea, pentru Weber, în capacitatea diferită de adaptare, derivată din caracteristicile fizice și psihologice ale fiecărui grup, la diferitele condiții economice și sociale. Trebuie subliniate două aspecte: utilizarea termenului de *adaptare* și referirea la *caracteristicile fizice și psihologice*.

Tema adaptării va fi în centrul lucrărilor ulterioare ale lui Weber, în celebrul eseu *Etica protestantă și spiritul capitalismului*⁶ și-n cercetarea comandată de *Verein für Socialpolitik*⁷ despre industria germană. În primul, Weber subliniază că dificultățile de adaptare a forței de muncă tradiționale la condițiile fabricii moderne nu pot fi depășite decât printr-un lung proces educațional care modifică profund personalitatea individuală, selectând și întărind acele caracteristici și mentalități care se adaptează cel mai bine nevoilor producției capitaliste. Unele stiluri de viață modelate de asceza protestantă se dovedeau utile în acest scop. În volum, care este rezultatul analizelor asupra industriei germane, Weber clarifică faptul că diferențele de aptitudini naturale pentru muncă în industrie pot fi explicate fie ca dependente de aptitudinile ereditare, fie ca produs al calităților dobândite. Cu toate acestea, se observă că este mai apropiat de a doua ipoteză. Dispozițiile

⁴ *Ibidem*, p.6.

⁵ *Ibidem*.

⁶ M. Weber, *L'etica protestante e lo spirito del capitalismo*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano, 2000.

⁷ M. Weber, „Erhebungen über Auslese und anpassung (berufswahl und berufsshicksal) der Arbeiterschaft der Geschlossenen Grossindustrie”, în *Idem, Zur Psychophysik der industriellen Arbeit. Schrifteb und Reden 1908-1912*, Mohr Siebeck Tübingen, 1998, tr. it., „Per una psicofisica del lavoro industriale”, în M. Weber, *La fabbrica dei corpi. Studi sull'industria tedesca*, (A. Chielli și G. Cascione, ediție îngrijită de), Palomar, Bari, 2000.

psihofizice care pot avea o oarecare importanță pentru adecvarea muncii în fabrica închisă pot fi dobândite printr-o pregătire adecvată sau depind de comportamentele specifice stilului de viață al unei anumite populații.

Atenționările, introduse la nivel metodologic, în utilizarea modelului explicativ bazat pe moștenire ne conduc la concluzia că Weber îi atribuie un rol complet marginal. Caracterul rezidual al acestui model apare justificat de împrejurarea că în domeniul potențialului psihic nu este deloc ușor de formulat o ipoteză verificabilă potrivit căreia calitățile sunt obiectul transmiterii ereditare. Criteriile și procedeele științifice de atribuire a persistenței unui caracter al unei populații procesului de transmitere ereditară sunt cu totul insuficiente. Cu toate acestea, respingerea acestei ipoteze nu se datorează doar insuficienței bazelor sale teoretice și fiabilității reduse sau deloc a rezultatelor sale practice. Există la Weber un refuz clar și explicit de a întemeia științele culturale (care includ și economia) pe presupuneri extrase din științele naturii. Această respingere este afirmată clar în eseul său din 1908, *Teoria utilității marginale și „legea fundamentală a psihofizicii”*⁸.

Aceste referințe ne fac să înțelegem motivul circumstanței singulare pe care o găsim în prelegere: Weber menționează ipoteza diferențelor rasiale, dar, în restul textului, nu o folosește niciodată ca un criteriu explicativ eficient pentru acele diferențe pe care le găsește între cele două naționalități. De altfel, în paginile următoare el afirmă, fără vreo îndoială, că aceste diferențe sunt atribuibile cerințelor mai scăzute privind nivelul de trai al populației de origine poloneză.

Populația germană a fost lovită de o transformare psihologică în masă care a înstrăinat-o total de condițiile anterioare de viață care formau un singur corp cu vechea și patriarhala relație de dominație și dependență feudală care a unit, într-o solidaritate, chiar dacă puternic ierarhizată, Junkerii și populația rurală. În ultima parte a secolului al XIX-lea, transformarea capitalistă a zonei rurale și prăbușirea prețurilor cerealelor în urma introducerii pe piața mondială a unor cantități considerabile de grâu din țările extraeuropene au produs criza a ceea ce încă a supraviețuit din „hibridul unic dintre libertate și iobăgie pe care, după reforma agrară, s-a reconstituit comunitatea de interese dintre Junkeri și țărani”⁹.

Destramarea relațiilor tradiționale economice și de putere îl reduce pe fermier la un salariat agricol, dar fără „impulsul viguros spre independența economică pe care proletariatul industrial adunat în orașe îl realizează cu conștiință de sine”¹⁰. Acesta este motivul pentru care fermierii germani emigrează: nu mai sunt capabili să se adapteze la contextul schimbat în care condițiile lor de viață suferă o înrăutățire evidentă și sunt înlocuiți de muncitori polonezi care provin dintr-o țară în care țesutul social, economic și cultural este semnificativ mai scăzut decât cel german, se adaptează la condiții pe care oaspeții lor le consideră inacceptabile din punct de vedere etic chiar înainte de cel al salariilor.

În acest moment, trebuie să facem un pas înapoi și să ne amintim că Weber a fost profesor de economie politică între 1894 și 1899, mai întâi la Freiburg și apoi la Heidelberg. Prin urmare, în calitate de economist citește Prelegerea în fața unui public de economiști și o face plasându-se printre adepții școlii istorice de economie¹¹. Grupul de savanți care se recunosc în acest curent (al cărui exponent cel mai proeminent a fost Gustav Schmoller¹²) a criticat abordarea reductivă a economiștilor clasici conform căreia individul este determinat să acționeze numai sub presiunea interesului

⁸ Traducerea în limba italiană se poate citi în M. Weber, *Saggi sulla dottrina della scienza*, De Donato, Bari, 1980.

⁹ R. Marra, *La libertà degli ultimi uomini. Studi sul pensiero giuridico e politico di Max Weber*, Giappichelli Editore, Torino 1995, p. 101.

¹⁰ M. Weber, *Lo Stato nazionale, op. cit.*, p. 11.

¹¹ Despre școala istorică de economie, altfel cunoscută sub denumirea de socialism de tip universitar, vezi studiile realizate de E. Roll, *Storia del pensiero economico*, Boringhieri, Torino 1977; A. Caminati, „Vecchia e giovane scuola storica dell'economia politica”, în R. Finzi (ediție îngrijită de), *Il ruolo dello Stato nel pensiero degli economisti*, il Mulino, Bologna, 1977; D. Gracceva, „Sui fondamenti filosofici della Scuola Storica dell'economia politica tedesca”, în *Quaderni di storia dell'economia politica*, vol. III, nr. 3, 1985, pp. 44-55.

¹² Despre Gustav Schmoller a se vedea: P. Schiera - F. Tenbruck (ediție îngrijită de), *Gustav Schmoller e il suo tempo: la nascita delle scienze sociali in Germania e in Italia*, Bologna-Berlin, 1989.

personal, răspunzând, în schimb, că factorii etici joacă, de asemenea, un rol decisiv în procesele economice.

Pe baza acestei presupuneri, critica lui Weber la adresa gândirii economice neoclasice a Iluminismului, a unui optimism excesiv cu privire la capacitățile de echilibrare și autoreglare ale proceselor economice, este ușor justificată, fără a-l pune vreodată direct în discuție. Ideea de progres susținută de competiția care-i selectează în mod natural pe cei mai buni, un fel de darwinism economic, se dovedește a fi o iluzie doar dacă se aruncă o privire distrasă asupra dezvoltării istorice a comunităților naționale și nu se ia acea abstractizare pură ca pe un punct de referință al *homo oeconomicus* al teoriei economice dominante.

Ceea ce se întâmplă între cele două naționalități din Prusia de Vest este un proces de selecție al cărui rezultat nu este prevalența unor forme mai evoluate de umanitate. Selecția poate funcționa invers, exaltând acele naționalități capabile să se adapteze la standarde de trai mai scăzute, fie ca urmare a organizării lor sociale, fie ca urmare a caracteristicilor rasiale. O regresie în istorie este întotdeauna posibilă.

Propunerile lui Weber pentru rezolvarea problemei emigrării țăranilor germani din Prusia de Vest (închiderea granițelor, extinderea dreptului de proprietate asupra pământului de stat și colonizarea țăranilor pe pământ fertil de stat) au atras acuzații de a fi naționalist și susținător al politicii imperialiste a lui Bismark. După cum am încercat să argumentez, analiza lui Weber este mult mai complexă și, de asemenea, se intersectează cu o analiză istorică a declinului grupului dominant din acele districte, și anume Junkerii.

Germanismul, pe care Weber îl interpretează, nu este așadar un fapt original, identificator, al populației germane. Nu este o presupunere naturalistă din care să derivăm superioritatea unei națiuni asupra altora, așa cum au încercat să facă toate naționalismele europene de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Germanismul lui Weber este un set de procese culturale, politice, sociale, economice și instituționale: nu are nimic rasial în el. Această lecție importantă a lui Weber nu trebuie uitată, mai ales într-o perioadă istorică, prima jumătate a secolului XX, în care naționalismul etnic va produce dezastrele pe care le cunoaștem cu toții.

Traducere din limba italiană realizată de Sabin Drăgulin

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

MARRA, R., *La libertà degli ultimi uomini. Studi sul pensiero giuridico e politico di Max Weber*, Giappichelli Editore, Torino 1995.

MOMMSEN, J. W., *Max Weber e la politica tedesca: 1890-1920*, Il Mulino, Bologna, 1993.

ROLL, E., *Storia del pensiero economico*, Boringhieri, Torino 1977.

WEBER, Marianne, *Max Weber : una biografia*, il Mulino, Bologna, 1995.

WEBER, M., *L'etica protestante e lo spirito del capitalismo*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano, 2000.

Idem, *Saggi sulla dottrina della scienza*, De Donato, Bari, 1980.

Articole și studii

CAMINANTI, A., „Vecchia e giovane scuola storica dell'economia politica”, în R. Finzi (ediție îngrijită de), *Il ruolo dello Stato nel pensiero degli economisti*, il Mulino, Bologna, 1977.

GRACCEVA, D., „Sui fondamenti filosofici della Scuola Storica dell'economia politica tedesca”, în *Quaderni di storia dell'economia politica*, vol. III, nr.3, 1985, pp. 44-55.

SCHIERA, P. – Tenbruck, F. (ediție îngrijită de), *Gustav Schmoller e il suo tempo: la nascita delle scienze sociali in Germania e in Italia*, Bologna-Berlin, 1989.

WEBER, M., „Lo Stato nazionale e la politica economica tedesca”, în Idem, *Scritti politici*, Donzelli Editore, Roma, 1998, pp. 3-28.

Idem, „Erhebungen über Auslese und anpassung (berufswahl und berufshicksal) der Arbeiterschaft der Geschlossenen Grossindustrie”, în Idem, *Zur Psychophysik der industriellen Arbeit. Schrifteb und Reden 1908-1912*, Mohr Siebeck Tübingen, 1998, tr. it., „Per una psicofisica del lavoro industriale”, în M. Weber, *La fabbrica dei corpi. Studi sull'industria tedesca*, (A. Chielli și G. Cascione, ediție îngrijită de), Palomar, Bari, 2000.